

УДК 342.8

О. О. Дячок, кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Академії митної служби України

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ ВИБОРЧОГО ПРАВА

Статтю присвячено проблемам реалізації громадянами України суб'єктивного виборчого права, передусім пасивного, що пов'язано із застосуванням на виборах до представницьких органів на загальнодержавному та місцевому рівнях пропорційної виборчої системи. Проаналізовано окремі пропозиції з удосконалення виборчого законодавства.

Статья посвящена проблемам реализации гражданами Украины субъективного избирательного права, прежде всего пассивного, что связано с применением на выборах в представительские органы на общегосударственном и местном уровнях пропорциональной избирательной системы. Проанализированы отдельные предложения по усовершенствованию избирательного законодательства.

The article focuses the problem of the subjective electoral right of the Ukrainian citizens and first of all the passive right. It is connected with the proportional electoral system during the elections of the representative organs both at the state and local levels. Some proposals as to the perfection of the electoral law are analyzed.

Ключові слова. Права людини, виборче право, виборча система, виборче законодавство.

Вступ. У ч. 2 ст. 3 Конституції України закріплено, що *права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини – це головний обов'язок держави* [1]. Одним з основних політичних прав людини є виборче право, тобто можливість обирати органи державної влади та місцевого самоврядування і бути обраним до них. Як вважають А. Корнєєв і Т. Шаповал, для народу, представленого електоратом, право обирати органи публічної влади похідне від його статусу єдиного носія суверенної влади, виключне повноваження формувати шляхом виборів відповідні органи державної влади (і, додамо, органи місцевого самоврядування). Право голосу та суб'єктивні виборчі права особи впливають об'єктивно з факту суспільного буття людини як частки народу, члена громадянського суспільства і отримують нормативно-правове закріплення як права громадянина в конституціях, законах, інших нормативно-правових актах, якими також установлюються обов'язки держави щодо забезпечення реалізації цих прав [2, 40, 41]. Дослідників переважно цікавить об'єктивне виборче право. Питанням нормативно-правового забезпечення суб'єктивного виборчого права та його практичної реалізації присвячено дослідження С. Болдирева [3], К. Закоморної [4], О. Шелестова [5], А. Магери та Ю. Мазура [6], А. Корнєєва і Т. Шаповал [2].

Постановка завдання. За роки незалежності в Україні використання виборчих систем на різних видах виборів неодноразово змінювалося. Мета статті – дослідження можливості повної реалізації громадянами нашої держави пасивного та активного виборчого права за чинним законодавством.

Результати дослідження. Ч. 1 ст. 38 Конституції України [1] закріплює право громадян *брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати й бути обраними до органів державної влади та органів*

© О. О. Дячок, 2009

місцевого самоврядування, що відповідає міжнародним актам з прав людини. Зокрема, у ч. 1 ст. 21 Загальної декларації прав людини [7, 285] зазначено, що *кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників*. Зазначене право конкретизовано у ч. 3 названої статті: *“Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які мають проводитись при загальному й рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування”*. У ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права [8, 298] закріплено, що *кожен громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації і необґрунтованих обмежень право й можливість: а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; б) голосувати й бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального й рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців*.

Композиційно поєднання в одній статті декларації та пакту, а також у ст. 38 Конституції України права брати участь у веденні державних справ із правами виборчими і з правом допуску до державної служби, як вважають В. Тацій та О. Чуб, дозволяє зробити висновок, що саме ці дві правомочності вирішальні для реалізації права на участь в управлінні державними справами [9, 9; 10, 25, 27; 11, 39, 40].

Офіційне тлумачення положення ч. 1 ст. 38 Конституції України [1] міститься в п. 2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/99 від 6 липня 1999 р.: *“Положення ч. 1 ст. 38 Конституції України, згідно з яким громадяни мають право “вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування”, в контексті положень ч. 2 ст. 78 Конституції України треба розуміти так, що громадянину України надано право вільно бути обраним¹ до будь-якого органу державної влади, зокрема до Верховної Ради України, до органу місцевого самоврядування – сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, а також бути обраним сільським, селищним, міським головою, але реалізувати набутий представницький мандат громадянин може тільки в одному з цих органів чи на посаді сільського, селищного, міського голови”* [12].

Пасивне виборче право кожного громадянина України закріплено також у виборчих законах. Однак інші положення законів фактично звужують коло осіб, які можуть балотуватися у представницькі органи. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України *“Про вибори народних депутатів України”* [13], *депутатом може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років*. Проте вибори депутатів здійснюються на засадах пропорційної системи з обранням депутатів у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків політичних партій (ч. 3 ст. 1 цього ж Закону). Аналогічно обираються депутати міських, районних у містах, районних, обласних рад, Верховної Ради Автономної Республіки Крим (ч. 3–7 ст. 2 Закону України *“Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”* [14])².

Водночас законодавство нашої держави встановлює заборону на членство в політичних партіях для багатьох категорій громадян: судді, працівники прокуратури, працівники органів внутрішніх справ, співробітники Служби безпеки України, працівники органів державної податкової служби, персонал Державної кримінально-виконавчої служби України

¹ Слід зазначити, що А. Корнєєв і Т. Шаповал критично поставилися до словосполучення *“право бути вільно обраним”*, бо йому не відповідає нічий обов'язок обрати, і жоден виборець не зобов'язаний голосувати за певну особу як за майбутнього президента, народного депутата, депутата ради. Реально – це право за дотримання необхідних умов бути включеним у список кандидатів [2, 43].

² Про недоліки даного Закону див. [3].

(ч. 3 ст. 6 Закону України “Про політичні партії в Україні” [15]), посадові особи митної служби (ч. 1 ст. 414 Митного кодексу України [16]). Крім того, попри значну кількість політичних партій, зареєстрованих Міністерством юстиції України (станом на 11 грудня 2009 р. – 172, з них 2 перебувають у стані ліквідації [17]), більшість громадян не належать до жодної з них. За таких умов цілком закономірно поставити питання: “Які шанси має позапартійний громадянин потрапити до списку політичної партії чи блоку політичних партій?”. Безперечно, немає жодних законодавчих обмежень для включення позапартійного громадянина до виборчого списку кандидатів, навпаки, таке дозволяється (ч. 2 ст. 57 Закону України “Про вибори народних депутатів України” [13], ч. 1 ст. 34 Закону України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” [14]). І таких випадків вітчизняна електоральна історія останніх років знає чимало. Чим же має керуватися політична партія, віддаючи перевагу позапартійному перед своїм членом? Як показує практика, інтерес партії полягає або у збільшенні власного рейтингу за рахунок широкої популярності такої особи (артисти, спортсмени), або в залученні коштів на передвиборчу кампанію (бізнесмени)³. Інші позапартійні громадяни фактично не мають шансів бути включеними до виборчого списку кандидатів у депутати від політичних партій чи їх блоків.

Останнє обумовлено також правом висування кандидатів у депутати. Воно, згідно з ч. 1 ст. 10 Закону України “Про вибори народних депутатів України” [13], *належить громадянам України, які мають право голосу. Однак це право реалізується ними через партії (блоки) у порядку, встановленому цим Законом.* Яким чином, деталізовано в ч. 4 ст. 57 зазначеного Закону: *висування кандидатів у депутати партією здійснюється на її з’їзді (зборах, конференції), а блоком – на міжпартійному з’їзді (зборах, конференції) партій, що входять до блоку.* Так само відбувається висування кандидатів у депутати міських, районних у містах, районних, обласних рад, Верховної Ради Автономної Республіки Крим: *висування кандидатів місцевою організацією партії проводиться на зборах (конференціях) цієї організації, а блоком – на міжпартійних зборах (конференціях) відповідних місцевих організацій партій, що входять до блоку* (ч. 8 ст. 34 Закону України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” [14]).

М. Баймуратов та І. Сліденко дійшли висновку, що запроваджена в Україні пропорційна виборча система ввійшла у формальну суперечність із конституційними правами громадян, оскільки пасивне виборче право фактично пов’язується з фіксованим членством у політичній партії та не може бути реалізоване громадянами повною мірою [19, 30]. Можемо стверджувати, що на даній стадії виборчого процесу має місце фактичне обмеження не тільки пасивного, але й активного виборчого права, оскільки безпартійний громадянин, який має право голосу, практично не може внести кандидатуру на розгляд партійному чи міжпартійному з’їздові або зборам місцевої партійної організації.

Висновку про недемократичність положень вітчизняного виборчого законодавства дійшла К. Закоморна, бо “вони значною мірою обмежують права громадян, оскільки особи, які не належать до політичних партій або входять до тих партій, що не висувають власного списку, позбавлені будь-якої можливості в будь-якій формі взяти участь у висуненні кандидатів. Отже, порушується загально визнаний принцип рівноправності”. Досконалішим же вона вважає комбінований порядок висунення кандидатів на виборні посади. Як приклад дослідниця наводить положення Закону Болгарії “Про вибори членів парламенту”, що передбачає право висунення незалежних кандидатів. Підставою для реєстрації виборчою комісією неза-

³ З іншого боку, як слушно зазначає В. Колісник, “даючи згоду балотуватися за виборчим списком певної політичної сили, позапартійний громадянин фактично бере на себе зобов’язання щодо реалізації передвиборної програми цієї партії чи виборчого блоку” [18, 89].

лежного кандидата є клопотання про його підтримку, що потребує підписів виборців, які постійно проживають на території виборчого округу. К. Закоморна підкреслює те, що незалежні кандидати не можуть бути вписані до виборчих списків політичних партій і блоків, це дає їм можливість залишатися автономними від переконань певних політичних рухів, а відтак представляти інтереси громадян, які не підтримують погляди жодної партії [4, 82–83].

Щоправда, запровадження аналогічного комбінованого порядку висунення кандидатів у народні депутати України неможливе без внесення змін до Конституції України [1], бо п. 6 ч. 2 ст. 81 передбачає дострокове припинення повноважень парламентаря, *обраного від політичної партії (виборчого блоку політичних партій) до складу депутатської фракції цієї політичної партії (виборчого блоку політичних партій)*. Обрання ж депутата не від політичної сили Основним Законом не передбачено. Тому ст. 81 принаймні довелося б доповнювати п. 6¹, який би давав можливість народним депутатам України, обраним не за партійними списками, залишатися позафракційними або створювати свої фракції.

Ще одна складність у наявності інституту коаліції депутатських фракцій, що, відповідно до ч. 6 ст. 83 Конституції України [1], *формується у Верховній Раді України за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій*. До її складу *входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України*. Таким чином, Основний Закон не передбачає індивідуального входження (так само й виходу) парламентарів до коаліції депутатських фракцій. Це підтвердив також Конституційний Суд України. Зокрема, у п. 3.2.1 мотивувальної частини Рішення № 16-рп/2008 від 17 вересня 2008 р. зазначається: *“до складу коаліції депутатських фракцій можуть увійти лише ті народні депутати України, які є у складі депутатських фракцій, що сформували коаліцію. Саме належність народних депутатів України до цих фракцій відіграє визначальну роль депутатських фракцій в утворенні коаліції депутатських фракцій”* [20, 69]. Відповідно, незалежні депутати не зможуть узяти участь в її формуванні. Теоретично можлива ситуація, коли депутати, обрані не за партійними списками, становитимуть більшість від конституційного складу Верховної Ради України, а відтак формування коаліції депутатських фракцій стане практично неможливим. Вихід із такого становища передбачено п. 1 ч. 2 ст. 90 та п. 8 ч. 1 ст. 107 Конституції України [1] – дострокове припинення повноважень парламентарю Президентом України. Однак результати позачергових виборів до Верховної Ради України, призначених відповідно до ч. 2 ст. 77 та п. 7 ч. 1 ст. 107 Основного Закону [1], можуть бути аналогічними. Повноваження ж нової легіслатури згідно з ч. 4 ст. 90 Конституції України [1] *не можуть бути припинені протягом одного року з дня її обрання*. Проте без створення коаліції депутатських фракцій неможливе створення повноцінного Кабінету Міністрів України (ч. 8 ст. 83 Конституції України [1]), а уряд, що відповідно до ч. 1 ст. 115 Конституції України [1], склав повноваження перед новообраною Верховною Радою України, відповідно до ч. 4 тієї ж статті, продовжуватиме виконувати свої повноваження невизначений термін – *до початку роботи новоствореного Кабінету Міністрів України*, котрий, як уже зазначалося вище, не може бути сформований за умов, що склалися.

Таким чином, запровадження комбінованого порядку висунення кандидатів у народні депутати України без внесення змін до ст. 83 та 90 Конституції України [1] може призвести до правового колапсу.

Неоднозначно оцінює запровадження пропорційної виборчої системи на місцевих виборах Т. Балашова, вважаючи, що на сьогодні депутати місцевих рад *“є не тільки представниками територіальної громади, а й політичної партії, програмні завдання якої вони мають утілювати в життя поряд із дорученнями виборців”*. На її думку, з одного боку, законодавчі новели щодо статусу депутатів місцевих рад спрямовані на посилення їхньої відповідальності перед виборцями і змушують депутатів працювати над виконанням програмних завдань відповідної місцевої організації політичної партії, а з іншого – сприяють посиленню

їх тотальної залежності від партій та блоків [21, 53–54]. Ще категоричніший С. Болдирев: "... застосування пропорційної системи на регіональному (область) і субрегіональному (район) рівнях прямо суперечить природі районних та обласних рад як органів місцевого самоврядування, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст (ч. 4 ст. 140 Конституції України)" [3, 47].

Аналізуючи систему виборів депутатів районних і обласних рад, О. Шелестов зазначає, що при застосуванні пропорційної виборчої системи громадяни, які не є прихильниками жодної політичної сили, що беруть участь у місцевих виборах та, відповідно, не мають бажання або можливості увійти до виборчих списків місцевих організацій політичних партій або виборчих блоків організацій політичних партій, юридично і фактично позбавлені гарантованого (ст. 38 Конституції України) права бути вільно обраними до органів місцевого самоврядування. Певний вихід із цієї ситуації при подальшому застосуванні пропорційної виборчої системи О. Шелестов убачає в наданні права виборцям "об'єднуватися поза межами місцевих організацій партій (блоків місцевих організацій партій) і, відповідно, висувати свій незалежний список кандидатів у депутати. Також можна розглядати як певну демонополізацію права висування списку кандидатів виключно місцевими організаціями партій (блоків місцевих організацій партій) надання такого права громадським організаціям" [5, 32–33].

Цей же автор, а також А. Корнєєв і Т. Шаповал звернули увагу на ще одну проблему. Згідно з ч. 4 ст. 140 Конституції України районні та обласні ради є органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст. Більшість (70–80 %) депутатів районних та обласних рад, обраних за списками організацій політичних партій або виборчих блоків організацій політичних партій, проживають і здійснюють свою діяльність у районних і обласних центрах. О. Шелестов пише: "Відтак у переважній більшості районів є ради, що входять до складу району, які не представлені жодним депутатом у відповідній районній раді. Також фактично в усіх областях є райони й міста, які або не представлені в обласних радах жодним депутатом, або представлені непропорційно. Таким чином, не можна принаймні на сто відсотків сказати, що існуюча пропорційна система виборів здатна у повному обсязі забезпечити втілення в районних і обласних радах конституційного принципу представництва спільних інтересів відповідних громад, розташованих у межах району, області". Натомість А. Корнєєв і Т. Шаповал вважають, що застосування пропорційної системи для виборів депутатів районних, обласних рад суперечить їх конституційно визначеній функції – представництва спільних інтересів територіальних громад. Фактично ці ради набувають значення органів регіонального самоврядування, що не передбачено Конституцією України. Названі автори розглядають можливість запровадження на виборах депутатів районних і обласних рад дещо відмінної виборчої системи, яка б передбачала поділ зазначених адміністративно-територіальних одиниць на округи [2, 44–45; 5, 33–34].

Не на користь застосуванню пропорційної виборчої системи на місцевих виборах і слабка партійна інфраструктура, особливо в сільській місцевості. Цим, власне, частково можна пояснити, чому більшість депутатів районних та обласних рад, обраних за партійними списками, представляють адміністративні центри. Про інші проблеми партійного представництва в органах місцевого самоврядування пише П. Любченко: "Брак належної ідеологічної, інформаційної та організаційної роботи призводить до того, що депутати місцевих рад, обрані за списками однієї політичної партії, в різних регіонах висловлюють зовсім різні пропозиції щодо соціально-економічного розвитку населених пунктів, приватизації, управління земельними ресурсами, розвитку підприємництва, освіти, медицини, розв'язання інших проблем на місцевому рівні та ін. Як показала практика, представники переважної більшості політичних партій, отримавши значну кількість мандатів у місцевих радах, виявилися неготовими здійснити професійне кадрове забезпечення органів місцевого самоврядування" [22, 97].

Ще один проблемний аспект права громадян бути обраним пов'язаний із грошовою заставою. Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 103 Конституції України та ч. 1 ст. 9 Закону України "Про вибори Президента України" [23], *Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою*. Однак ч. 1 ст. 49 цього Закону встановлено, що *грошова застава вноситься партією (партіями, що входять до блоку), яка висунула кандидата на пост Президента України, або кандидатом на пост Президента України у безготівковому порядку на спеціальний рахунок Центральної виборчої комісії в розмірі два мільйони п'ятсот тисяч гривень*. Зрозуміло, що бажаний обійняти пост глави держави має бути добре відомим у країні. Але чи не відбувається підміна поняття "добре відомий" на "досить багатий"? Адже серед кандидатів на пост Президента України, вибори якого відбудуться 17 січня 2010 р. [24], ми бачимо й багатих самовисуванців, раніше не помічених у політичній діяльності на високому чи навіть будь-якому рівні й відомих дуже вузькому колу людей. Можливо, збирання підписів на підтримку претендента в кандидати на пост глави держави є демократичнішим інститутом, ніж унесення грошової застави. Слід зазначити, що ст. 42 Закону України "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" [14] для кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, кандидата в депутати в одномандатному окрузі та виборчого списку місцевої організації партії (блоку) встановлено саме збирання підписів на підтримку. Кількість останніх, яка залежить від посади, встановлено ч. 5 означеної статті.

С. Болдирєв уже звертав увагу на те, що в Законі України "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" є неточності, наявність яких може призвести до порушення конституційних прав громадян. Зокрема, у ст. 30 "Оскарження рішень, дій чи бездіяльності, що стосуються місцевих виборів" не передбачено, в якій саме суд можуть бути оскаржені рішення, дії або бездіяльність виборчої комісії Автономної Республіки Крим [3, 45].

Існують певні складнощі з реалізацією головної складової пасивного виборця – голосування. Про негаразди зі списками виборців в останнє десятиліття написано досить багато⁴. Чи змінилося щось на краще після складання реєстру виборців, можна буде визначитися після проведення виборів Президента України в січні 2010 р.

Але є й інші аспекти. Законодавець зазначив, що *виборець може бути включений до списку виборців тільки на одній виборчій дільниці* (ч. 3 ст. 41 Закону України "Про вибори народних депутатів України" [13]). Усі виборчі закони встановлюють, що голосування відбувається впродовж одного дня. На виборах Президента України *голосування проводиться у день виборів та в день повторного голосування з 8 до 20 години* (ч. 1 ст. 75 Закону України "Про вибори Президента України" [23]). На виборах народних депутатів України й депутатів місцевих представницьких органів *голосування проводиться в день виборів із сьомої до двадцять другої години* (ч. 1 ст. 83 Закону України "Про вибори народних депутатів України" [13], ч. 1 ст. 66 Закону України "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" [14]). Однак зрозуміло, що не всі виборці можуть проголосувати у визначений час. Щодо виборів до парламенту встановлено, що *виборець, який не раніше ніж за тридцять днів до дня виборів вибуває з населеного пункту, де він включений до списку виборців на звичайній виборчій дільниці, або повертається з-за кордону в Україну, може звернутися до дільничної виборчої комісії письмовою заявою з проханням видати йому відкріпне посвідчення про право голосу на виборах депутатів та виключити його зі списку виборців*. У заяві зазначаються причина, че-

⁴ Див., зокрема, [6].

рез яку він не може проголосувати за місцем свого проживання, та номер територіального виборчого округу або закордонний виборчий округ, у якому він має намір проголосувати у день виборів (ч. 1 ст. 42 Закону України “Про вибори народних депутатів України” [13]). Після виборів 2004 р. відкріпні посвідчення на виборах Президента України не застосовуються. Не використовують їх і на місцевих виборах, хоча особа може вибути з населеного пункту в межах того самого району або області, а відтак матиме повне право голосувати за кандидатів у депутати до районної чи обласної ради.

Значно поширеніші випадки, коли в час голосування виборець працює або несе службу (працівники виробництва з безперервним циклом, залізничники, водії громадського транспорту, військовослужбовці, судді, міліціонери, митники). Виборче законодавство не містить механізму реалізації такими особами права обирати до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, хоча світова практика знає кілька варіантів забезпечення пасивного виборчого права осіб, які не можуть взяти участь у голосуванні в день виборів (посвідчення на право голосування, голосування поштою, голосування за довіреністю [25], за допомогою Інтернету). Щоправда, до можливості їх використання в нашій державі треба поставитися досить обережно, аби уникнути нових методів фальсифікації.

Вітчизняне виборче законодавство не надає можливості проголосувати (принаймні на загальнодержавних виборах) членам дільничних виборчих комісій, які включені до списків виборців на інших дільницях, а також уповноваженим представникам, довіреним особам, офіційним спостерігачам від партій (блоків), що також є його негативною рисою.

Висновки. У даному дослідженні виявлено певні проблеми з реалізацією суб’єктивного виборчого права. Деякі з них пов’язані із застосовуваною на виборах до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад пропорційної виборчої системи, що практично унеможливило обрання до зазначених представницьких органів позапартійних осіб чи можливість пропонування останніми кандидатів до цих органів. Використання певного виду виборчої системи має й інші аспекти. У цьому плані звернемо увагу на висновок, якого дійшли М. Баймуратов та І. Сліденко: “... без ефективної конституційної реформи зміна парламентської виборчої системи до принципового поліпшення стану в цій сфері відносин навряд чи приведе. Без розв’язання проблем принципового характеру, таких як форма державного правління, адміністративна реформа, структура парламенту, зміна виборчої системи не матиме принципового характеру. Тим більше, що переважну кількість можливих варіантів уже перепробовано, і жоден із них не виявився оптимальним” [19, 33].

Література

1. Конституція України № 254к/96-вр від 28.06.1996 [Текст] // Відомості Верховної Ради (далі – ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141 (зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2222-IV (2222-15) від 08.12.2004 (ВВР. – 2005. – № 2. – Ст. 44).
2. Корнеєв А. Конституційно-правовий інститут виборів і суб’єктивні виборчі права громадян (Можливості удосконалення) [Текст] / А. Корнеєв, Т. Шаповал // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – № 4 (14). – С. 39–45.
3. Болдирев С. В. Правові й організаційні проблеми проведення виборів до органів місцевого самоврядування [Текст] / С. В. Болдирев // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х., 2009. – Вип. 102. – С. 43–49.
4. Закоморна К. О. Способи висунення кандидатів на виборні посади до органів державної влади як відбиття демократичних перетворень у постсоціалістичних країнах [Текст] / К. О. Закоморна // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х., 2009. – Вип. 104. – С. 77–85.
5. Шелестов О. Система виборів районних і обласних рад: сучасний стан і перспективи розвитку [Текст] / О. Шелестов // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – № 2. – С. 32–34.

6. Магера А. Деякі проблеми застосування законодавства про вибори народних депутатів України та можливі напрямки його вдосконалення: на підставі досвіду проведення парламентських виборів 2006 та 2007 років та тенденцій у законотворчій діяльності [Текст] / А. Магера, Ю. Мазур // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2009. – № 1. – С. 26–43.

7. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217А (III) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 року [Текст] / Конституція України : офіц. текст : коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина : навч. посіб. / авт.-уклад. М. І. Хавронюк. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : А.С.К., 2003. – С. 281–287.

8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 2200А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р. [Текст] / Конституція України : офіц. текст : коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина : навч. посіб. / авт.-уклад. М. І. Хавронюк. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : А.С.К., 2003. – С. 287–308.

9. Тацій В. Я. Права людини і громадянина як підґрунтя вдосконалення законодавства України [Текст] / В. Я. Тацій // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х., 2009. – Вип. 100. – С. 6–17.

10. Чуб О. О. Універсальні міжнародно-правові стандарти політичних прав громадян [Текст] / О. О. Чуб // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х., 2009. – Вип. 102. – С. 21–28.

11. Чуб О. О. Конституційні засади права доступу громадян України до державної служби [Текст] / О. О. Чуб // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х., 2009. – Вип. 101. – С. 38–44.

12. Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/99 від 6 липня 1999 р. у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України і виконавчого комітету Вінницької міської ради щодо офіційного тлумачення положень статей 38, 78 Конституції України, статей 1, 10, 12, частини другої статті 49 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” (справа про сумісництво посад народного депутата України і міського голови) [Текст] // Офіційний вісник України. – 1999. – № 27. – Ст. 171.

13. Закон України “Про вибори народних депутатів України” № 1665-IV від 25 березня 2004 р. [Текст] // ВВР. – 2004. – № 27–28. – Ст. 366 (зі змінами).

14. Закон України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” № 1667-IV від 6 квітня 2004 р. [Текст] // ВВР. – 2004. – № 30–31. – Ст. 382 (зі змінами).

15. Закон України “Про політичні партії в Україні” № 2365-III від 5 квітня 2001 р. [Текст] // ВВР. – 2001. – № 23. – Ст. 118 (зі змінами).

16. Митний кодекс України № 92-IV від 11 липня 2002 р. [Текст] // ВВР. – 2002. – № 38–39. – Ст. 288 (зі змінами).

17. Реєстр політичних партій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/499>.

18. Колісник В. П. Взаємозв'язок зобов'язань громадян з реалізацією ними політичних прав [Текст] / В. П. Колісник // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х., 2009. – Вип. 100. – С. 84–90.

19. Баймуратов М. Парламентська виборча система: оптимальний вибір для України [Текст] / М. Баймуратов, І. Сліденко // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2009. – № 2–3 (16–17). – С. 29–34.

20. Рішення Конституційного Суду України № 16-рп/2008 від 17 вересня 2008 р. у справі за конституційним поданням 105 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частин шостої, сьомої, дев'ятої статті 83 Конституції України (справа

про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України) [Текст] // Вісник Конституційного Суду України. – 2008. – № 5. – С. 66–74.

21. Балашова Т. В. Розвиток конституційно-правового регулювання статусу депутатів місцевих рад в Україні [Текст] / Т. В. Балашова // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х., 2009. – Вип. 103. – С. 47–55.

22. Любченко П. М. Політичні партії як елемент громадянського суспільства та їх вплив на розвиток місцевого самоврядування [Текст] / П. М. Любченко // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х., 2009. – Вип. 100. – С. 91–100.

23. Закону України “Про вибори Президента України” № 474-XIV від 5 березня 1999 р. [Текст] // ВВР. – 1999. – № 14. – Ст. 81.

24. Кандидати на пост Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>.

25. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Часть общая: конституционное (государственное) право и его основные институты [Текст] / под ред. Б. А. Страшуна. – 3-е изд., обнов. и дораб. – М. : БЕК, 2000. – Т. 1–2. – 784 с.

